

Olasz Lajos*

AZ 1941. JÚNIUSI MAGYAR HADBA LÉPÉS NEMZETKÖZI VONATKOZÁSAI

INTERNATIONAL ASPECTS OF HUNGARY ENTERING THE WAR IN JUNE, 1941

ABSTRACT

After the Germans attacked the Soviet Union, extremely high internal and external pressure was put on the Hungarian government to join the war. The German diplomacy encouraged the Hungarian General Staff for voluntary participation only indirectly, while the German military leaders did it openly. The German economic, cultural, and minority organisations operating in Hungary, the SS, and the German intelligent service agents also urged Hungary to enter the war. Italy's impatient behaviour, the rivalling neighbouring states (Romania, Slovakia, Croatia) joining the war, as well as the extensive European participation with voluntary troops had considerable impact on the government. All the above strengthened the fear in the Hungarian leadership that by keeping out they might lose the opportunity for further revision or they might even jeopardise the results achieved earlier. The air attack of Kassa (Kosice) gave the last push. Although the Hungarian government decided to enter the war on its own, in this decision international aspects greatly influenced it.

Bevezetés

A Szovjetunió elleni német támadás után nagy nyomás nehezedett a magyar kormányra, hogy kapcsolódjon be a kibontakozó hadműveletekbe. A katonai vezetés, a szélsőjobboldali erők, sőt a hatalom bázisául szolgáló politikai körökben és magában a kormánypártban is jelenlévő militáns tényezők az antibolsevista ideológia lázában, a várható gyors német győzelemben való részvételből származó előnyökre számítva, és a revízió teljessé tételében reménykedve a háborús közreműködést szorgalmazták. A belső nyomás mellett jelentős hatást gyakoroltak a kormány lépéseire a nemzetközi körülmények is. A német katonai és politikai vezetés fellépése, a tengelyállamok, a rivális szomszédok, a Berlin befolyása alatt álló európai országok intézkedései, és a magyar magatartással kapcsolatos megnyilvánulásai számottevő befolyással voltak a budapesti döntéshozókra. Bár a kassai bombázás után a magyar kormány szuverén módon határozott a hadiál-

* Dr. PhD Olasz Lajos főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem JGYPK.

lapot kimondása mellett, ebben komoly szerepet játszottak a nemzetközi vonatkozások.¹

1. A német katonai vezetés

A német katonai vezetés a Barbarossa-terv előkészítése során még számolt Magyarországgal közreműködésével. Április 23-án Franz Halder vezérezredes, a német szárazföldi haderő (Oberkommando der Heer – OKH) vezérkari főnöke azt rögzítette a naplójában, hogy Magyarországon is ugyanolyan előkészítő lépésekre van szükség, mint Finnország esetében. Ekkor még Adolf Hitler is úgy látta, hogy közölni kell a magyar kormánnyal, kövesse Berlint, a Szovjetunió fenyegető magatartása miatt elkerülhetetlen katonai lépésekben. Május 1-jén, a Barbarossa végleges dátumának kitűzésekor azonban Hitler már úgy határozott, hogy a magyar kormánynak csak a határok megerősítését kell javasolni, a német haderő azonban nem támad magyar területről, mert Budapest szoros nyugati kapcsolatai a Wehrmacht felvonulása során biztonsági kockázatot jelenthetnek.²

A német haderő főparancsnoksága (Oberkommando der Wehrmacht – OKW) nem szívesen mondott le a magyar határok jelentette stratégiai lehetőségekről, vagy a Honvédség fegyveres közreműködéséről, ezért több kísérletet is tett Magyarországgal bevonására. Ennek első számú közvetítője Kurt Himer vezérőrnagy volt, az OKW és a Honvéd Vezérkar (VKF) közötti együttműködés koordinálására áprilisban, a Jugoszlávia elleni támadás idején Magyarországra vezényelt német összekötőtörzs vezetője. Május 27. és 29. között Himer három megbeszélést is folytatott a VKF illetékeseivel, hogy a magyar haderőnek bizonyos előkészítő lépéseket kellene tennie arra az esetre, ha fegyveres összecsapás robbanna ki Németország és a Szovjetunió között. Himer (főnökei utasításai szerint) hangsúlyozta, hogy nem hivatalos felkérést továbbít, hanem csak a személyes véleményét közli. Mivel a magyar mozgósítás mintegy 3 hetet igényel, már most meg kellene tenni bizonyos intézkedéseket, hogy az adott pillanatban Magyarország gyorsabban tudjon reagálni. A német iniciatívák alapján a VKF június 5-től felülvizsgálatot rendelt el a Kárpátalja határvédelmére vonatkozóan.³

Az OKW vezetési törzse június 3. és 6. között megvitatta a lehetséges svéd, szlovák és magyar szereppel kapcsolatos elképzeléseket, de konkrét intézkedésre egyelőre nem került sor. Ekkor még számításba vették, hogy esetleg a magyar haderő is részt a hadműveletekben. Halder június 6-án feljegyezte, hogy ha a Honvédség is bekapcsolódik a támadásba, akkor a magyar és román erők közé német csapatokat kell elhelyezni. Ez a 294. gyaloghadosztály odavezénylésével június 20-ig még megoldható. A német katonai vezetőkörökből érkező információk nyomán Werth Henrik gyalogsági tábornok, a Honvéd Vezérkar főnöke június 14-én összeállította azoknak az intézkedéseknek a listáját, melyeket a szovjet határon

egy „támadó szellemű elhárítás” esetén érvénybe kívánt léptetni. A terveket egyeztette az OKH hadműveleti osztályával.⁴

Ezzel egyidőben Werth terjedelmes emlékiratban sürgette, hogy a kormányt önként kínálja fel Berlinnek a Szovjetunió elleni támadáshoz való csatlakozást, és haladéktalanul kezdje meg a katonai előkészítő lépéseket. Megítélése szerint egyedül ez biztosíthatja a revízió sikeres folytatását. A Minisztertanács azonban a német katonai körökből érkező információkat ehhez kevésnek tartotta, és úgy döntött csak politikai felkérés után veszi fontolóra a katonai közreműködést. A június 19-én rövid budapesti tárgyalást folytató Halder azonban világossá tette, hogy a Szovjetunió elleni támadás során a magyar részvételre vonatkozó német igényeket nem diplomáciai, hanem katonai vonalon fogják továbbítani. Halder egyébként nem kérte, de nem is utasította el a fegyveres magyar közreműködést.⁵

A VKF június 21-én Berlinből azt az információt kapta, hogy 48 órán belül várható a német–szovjet helyzet „tisztázása”. Az OKW csodálkozását fejezte ki, hogy magyar részről nem történtek komolyabb preventív lépések az esetleges szovjet légi vagy földi támadásokkal szemben. Német megítélés szerint a Szovjetunió, ha támadás éri, nem tesz majd különbséget a hadműveletekhez csatlakozó és a részt nem vevő szomszédai között. A magyar területet is igénybe vevő német katonai szállítások miatt, a Bárdossy-kormányoknak is számolnia kell szovjet ellencsapással. Ez a megközelítés közreműködésre igyekezett kondicionálni a magyar döntéshozókat. Ha jelentős katonai erőt kell felvonultatni a határok védelmére, ha a szovjet fél nem tesz különbség a harcoló és a nem harcoló szomszédok között, akkor a semlegesség csupán szimbolikus, akkor Magyarország így is, úgy is a háború részesévé válik.⁶

A Barbarossa hadművelet megindulása után az OKW változatlanul számolt azazal, hogy a Honvédség is bekapcsolódik a hadműveletekbe, ezért június 22-én, Himer vezérőrnagy útján tájékozódott, hogy adott esetben milyen magyar katonai erők állnának rendelkezésre. Himer azt is közölte Alfred Jodl tüzérségi tábornokkal, az OKW vezetési törzsének főnökével, hogy a magyar haderő csak „defenzív” elhárítást tervez (a határvonal védelme saját területen), nem készül offenzív védelemre, megelőző támadásra vagy ellencsapásra. Közölte, hogy délben tárgyalt László Dezső tábornokkal, a VKF hadműveleti osztályának vezetőjével, aki úgy nyilatkozott, hogy mivel hivatalos német felkérést nem kaptak, nem tehetnek további katonai lépéseket. Jodl kijelentette, hogy Németország nem követel semmit Magyarországtól, de minden segítséget köszönettel elfogad. Berlin nem zárkózna el a Honvédség részvétele elől, de ezzel kapcsolatban nem intéz kérést a magyar kormányhoz.⁷

Himer azonnal megpróbálta tájékoztatni a német fogadókészségről Werth-et, illetve Bartha Károly szkv. tábornokszernagy honvédelmi minisztert, de vasárnap lévén nem érte el őket, ezért László tábornoknál hagyott írásos üzenetet Werth számára. László este 21 órakor közölte Himerrel, hogy sikerült beszélnie a Vezérkar főnökével, de Werth szerint a katonai vezetés nem tehet semmit. Horthy több alkalommal

is felajánlotta az ország közreműködését, de sem a német kormány, sem az OKW részéről nem érkezett hivatalos kérés a Honvédség bekapcsolódására vonatkozóan. Valójában Horthy csak a Szovjetunió elleni német fellépést szorgalmazta, fegyveres magyar részvételt azonban nem ajánlott fel.⁸

Himer mindent megtett, hogy a magyar haderőt is sikerüljön bevonni a háborúba. Június 23-án reggel felkereste Otto von Erdmannsdorff budapesti német követet, hogy diplomáciai úton várható-e ezzel kapcsolatban hivatalos felkérés. A követ közölte, hogy utasításai szerint ő ebben az ügyben semmilyen lépést nem tehet, kezdeményezni esetleg katonai vonalon lehetne. A déli órákban Halder felhívta Himert, és megismételte számára a hivatalos német álláspontot. Berlin semmiféle követelést nem támaszt a magyar hadba lépésre vonatkozóan, de hálásan fogadna minden önkéntes felajánlást, különösen a gyorscsapatok bevetését. Ezért sok múlik azon, hogy a Honvédség vezetése kellő befolyást tud-e gyakorolni a kormányzatra. Az OKW tehát sürgetni próbálta a magyar fegyveres részvételt, amiben közrejátszott, hogy a 17. német hadsereg a vártnál erősebb ellenállásba ütközött, és a tervezettnél lassabban haladt előre. A beszélgetés után Himer írásbeli emlékeztetőt hagyott hátra a vidéken tartózkodó Werthnek, hangsúlyozva, hogy Berlin szívesen fogad minden önkéntes magyar segítséget.⁹

Kora délután Erdmannsdorff tájékoztatta Himert, hogy értesülései szerint Magyarország megszakítja a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval. Erre Himer ismét felkereste Werth-et, hogy személyesen is átadja Halder üzenetét. Werth meglehetősen lehangoltan vetette fel, hogy ha azt Berlin idejében kérte volna, a Honvédség már az első naptól bekapcsolódhatott volna a harcokba. Himer kijelentette, hogy Magyarország még nem késelt el a csatlakozással, és arra bízta a Vezérkar főnökét, hogy a mielőbbi csatlakozás érdekében próbáljon befolyást gyakorolni a kormányzati tényezőkre. A beszélgetés után Werth felkereste Bárdossy László kormányfőt, és közölte vele, hogy német részről hálásan fogadnák a magyar közreműködést. Így Magyarország, a passzivitásával nemcsak a további revíziós sikereket kockáztatja, hanem a már megszerzett területek hovatarozása is kérdésessé válhat. Werth, Himerre hivatkozva kijelentette, hogy a német katonai vezetés kívánatosnak tartja a magyar részvételt.¹⁰

Bárdossy a Vezérkar főnökének fellépését a kormány ügyeibe való nyílt beavatkozásnak tekintette. Rendkívüli minisztertanácsot hívott össze, ahol a kormánytagok mind elutasították az önkéntes részvételt (a távollévő honvédelmi minisztert képviselő Györffy-Bengyel Sándor kivételével). Werth és Bartha közben Kenderesre utazott a kormányzóhoz. Megpróbáltak nyomást gyakorolni rá a fegyveres fellépés érdekében. Figyelmeztették, hogy a tétlenség kikezdheti a tisztikar lojalitását és nyílt zúgolódásához vezethet. Horthy azonban továbbra is a kormány várakozó álláspontját támogatta. Werth kénytelen volt közölni Himmerrel, hogy a kormányzót nem sikerült meggyőznie. Himer csalódottan jelentette Berlinbe, hogy Werth nem képes megbirkózni a helyzettel, nem tudja kieszközölni a szükséges döntést.¹¹

Június 24-én délután Bárdoossy kísérletet tett, hogy a magyar hadba lépésre vonatkozóan nyílt állásfoglalásra bírja a német diplomáciát. Közölte Erdmannsdorffal, hogy előző nap Himer kijelentette Werth előtt, az OKW kívánatosnak tartaná a Honvédség bekapcsolódását a harcokba. Ha ez így van, a kormány szeretne erről politikai vonalon is tájékoztatást kapni. Ezt követően az ország nehézségeit sorolva jelezte, hogy a részvételért komoly ellentételezést vár el, de hangsúlyozta, hogy hivatalos felkérés esetén nem zárkózna el a közreműködéstől. Erdmannsdorff magyarázatot kért Himertől, hogy Berlin utasításai ellenére, miért jelentett be formális igényt a magyar részvételre. Himer közölte, hogy ő szó szerint ragaszkodott a Halder által megfogalmazott állásponthoz, és csak az önkéntes csatlakozás lehetőségéről beszélt. Szerinte Werth, a nagyobb nyomaték kedvéért átfogalmazta a szavait a miniszterelnök előtt.¹²

A német katonai vonalon érkező ösztönzés, nyomásgyakorlás azonban nemcsak az OKW összekötő törzsén keresztül érvényesült, hanem ennél jóval szélesebb körben jelentkezett. A horvátországi német haderő parancsnoka Edmund Glaise-Horstenau gyalogsági tábornok például értetlenségét fejezte ki a zágrábi magyar követ előtt, hogy a Honvédség legalább 1–2 hadosztállyal miért nem kapcsolódott be a Szovjetunió elleni támadásba. Ezt a magyar érdekek, területi aspirációk későbbi érvényesítése szempontjából igen sajnálatosnak nevezte. Hasonló véleményekkel, kritikával találkozott a római magyar katonai attasé, Szabó László Vk. ezredes is, Olaszországban működő német kollégái részéről.¹³

Június 26-án délután, a Kassa elleni légitámadás nyomán Werth közölte Himmerrel, hogy a szovjet bombázás miatt magyar részről válaszcsepásra kerül sor. A Vezérkar főnöke még azelőtt tájékoztatta erről a német tábornokot, mielőtt beszámolt az esetről a kormányzónak, és Megkapta Horthy hozzájárulását. Ugyanakkor Werth csak a fegyveres retorzióról beszélt Himernek, hadba lépést még nem említett. A német katonai vezetés június 27-én délelőtt is bizonytalan volt a magyar magatartást illetően. Halder azt rögzítette a naplójában, hogy az OKH a rádióból értesül a hadiállapotról, hivatalos tájékoztatást azonban még nem kapott.¹⁴

A német katonai vezetés tehát kezdettől szorgalmazta, sürgette a magyar hadba lépést. Egyes vélemények szerint ezt Hitler és a politikai vezetés akaratától függetlenül, esetleg annak ellenére tette. Németországban sem érvényesült egy minden kérdésre kiterjedő egyszemélyi döntési rendszer, hanem a különböző hatalmi centrumok, a kormány, a haderő, az NSDAP, az SS, a Gestapo bizonyos mértékű önállósággal rendelkezett, sőt versengés zajlott köztük addig a határig, amíg ezt Hitler engedte. Számos jel mutat arra, hogy a német katonai vezetés nem Hitler és a politikai körök akaratától függetlenül, vagy éppen annak ellenére tett lépéseket a magyar részvétel érdekében, hanem egy közös koncepció keretében, ugyanazt a célt szolgálva. A német kormány nem akarta hivatalosan felkérni Magyarországot a fegyveres részvételre, az önkéntes csatlakozásra ösztönző katonai tárgyalásokat azonban Hitler nem ellenezte. Június 24-én, a Dél hadseregcsoport szakaszán ki-

bontakozó erős szovjet ellenállás miatt maga Hitler utasította az OKW vezetését, hogy szívesen kell fogadni minden ország felajánlkozását, amelyik be kíván kapcsolódni az európai „keresztes hadjáratba”.¹⁵

2. Német politikai tényezők

A Barbarossa-terv véglegesítése, majd a német támadás megindulása időszakában Hitler következetesen visszautasította, hogy a magyar részvételt illetően hivatalos kérést intézzenek a magyar kormányhoz. A Magyarország bevonásával járó titoktartási problémák mellett azzal érvelt, hogy Budapest, a Csehszlovákia és a Lengyelország elleni háború során sem volt hajlandó együttműködni, a jugoszláv hadjárat során pedig különböző feltételeket szabott. Ezért most nem akar olyan helyzetet teremteni, hogy a magyarok ismét elutasíthassák, vagy ellentételezéseként újabb területek visszajuttatását kérhessék tőle.¹⁶

Ez nem jelentette, hogy Hitler kizárta volna a magyar részvételt, csak annyit, hogy politikai felkérésre nem került sor, inkább Budapest önkéntes felajánlkozására várt. Nem hivatalos formában, közvetett utalásokkal, személyes megnyilvánulásokkal, elvárások érzékeltetésével, másokkal való példálózással azonban a német politikai tényezők is szorgalmazták a magyar hadba lépést. Jól érzékeltelte ezt Sztójay Döme, a berlini magyar követ, aki több alkalommal is javasolta Bárdossynak, hogy a németek tartózkodása miatt a magyar kormánynak kellene kezdeményeznie, bejelentenie a csatlakozást, mert csak így lehet esély a revízió folytatására. A kormányfő azonban politikai garanciákat akart, ezért mindenképpen hivatalos felkérésre várt. Német részéről azonban még konkrét tájékoztatást sem kapott a készülődő offenzívával kapcsolatban. Június 16-án is csak a keleti határok megerősítésére hívta fel Berlin a magyar kormány figyelmét, homályosan utalva, hogy nem lehet kizárni egy esetleges fegyveres konfliktus kirobbanásának veszélyét.¹⁷

Június 22-én 6 órakor Erdmannsdorff felkereste Bárdossyt a lakásán, és tájékoztatta a megindult hadműveletekről. Bárdossy közölte, hogy a magyar kormányt antibolsevista beállítottsága révén meglepéssel tölti el a hírt, és kifejezte azt a meggyőződését, hogy Németország gyors győzelmet arat. Arra azonban a miniszterelnök nem tett utalást, hogy Magyarország is csatlakozna a támadáshoz. Bárdossy, az 1946-os népbírósági eljárása során azt állította, a német követ nyomtatékkal azt is megemlítette, biztos benne, hogy a magyar kormány az új helyzetben levonja a szükséges konzekvenciákat. Erdmannsdorff azonban az emlékirataiban cáfolta, hogy bármilyen módon nyomást gyakorolt volna a miniszterelnökre.¹⁸

A délelőtti folyamán a kormányzó is fogadta a német követet, aki átadta a Führer levelét. Ebben Hitler felsorolta az okokat, az agresszív szovjet lépéseket, amelyek nyomán kénytelen volt támadást indítani „az európai kultúra és civilizáció védelme” érdekében. Horthy örömmel fogadta a hírt, részben a bolsevik fenyegetés elhárítása miatt, részben pedig, mert úgy vélte, hogy a német győzelem és a korlátlan

nyersanyagforrások megszerzése után Nagy-Britannia és az USA megegyezést fog keresni Hitlerrel, és ezzel véget ér az európai háború. A kormányzó a memoárjában úgy emlékezett, hogy a Führer felszólította a hadműveletekhez való csatlakozásra, valójában azonban Hitler nem állt elő ilyen kéréssel. A kialakult helyzet ugyanakkor viszonylag pontosan adta vissza Horthy, amikor úgy fogalmazott, hogy Berlin magával rántotta a háborúba a kelet-európai kisállamokat, akiktől a szolidaritás önkéntes bizonyítását várta el. Ezek az országok a hadjárathoz való csatlakozásukkal tulajdonképpen a fennmaradásuk árát fizették meg Németországnak, mint afféle „védelmi pénzt”.¹⁹

Június 22-én délelőtt a Külügyminisztérium sajtótájékoztatóján a német hírügynökség, a DNB tudósítója kérdést intézett Ullein-Reviczky Antal sajtófőnökhöz, hogy Magyarország megszakítja-e a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. Ullein-Reviczky kijelentette, hogy Budapest nem tervez ilyen lépést. A délután folyamán a német követ felkereste Bárdossyt, és magyarázatot kért erre a kijelentésre, holott Ribbentrop június 22-én reggel kijelentette a tengelyállamok követei előtt, hogy Berlin az egyes országokra bízta a diplomáciai viszonytal kapcsolatos döntést, e tekintetben nincs semmilyen elvárása. Ez alapján több tengelyállam (köztük Finnország, Bulgária) is fenntartotta a diplomáciai kapcsolatot a szovjet kormányval. Erdmannsdorff számon kérő fellépése viszont azt bizonyította, hogy mégiscsak vannak német elvárások a szövetségesekek, így Magyarország magatartását illetően.²⁰

Június 23-án, Bárdossy rendkívüli minisztertanácson vitatta meg a diplomáciai viszony kérdését. Miután megszerezte a kormánytagok beleegyezését, tájékoztatta a döntésről a kormányzót. Ezt követően kérette Erdmannsdorffot, és közölte vele, hogy Magyarország megszakítja a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval. Ez eddig csak azért nem történt meg, hátha a németek számára hírszerzési szempontból hasznos lehet a moszkvai magyar követség. Erdmannsdorff kijelentette, hogy a szolidaritás kinyilvánítása Berlin számára fontosabb, mint az esetleges információszerzés. A német követ közvetett módon próbált nyomást gyakorolni a magyar kormányra. Bárdossy szerint azt mondta, hogy a diplomáciai viszony megszakítása a „legkevesebb”, amit Budapest ebben a helyzetben megtehet. Erdmannsdorff memoárjában cáfolta, hogy követelődzően lépett volna fel. Bárdossy azonban közvetlen a beszélgetés után Ullein-Reviczkynek, és a budapesti olasz követnek, Giuseppe Talamonak is panaszkodott a német diplomata türelmetlen magatartása miatt.²¹

Egyértelmű elvárásként közölte Erdmannsdorff Bárdossyval, hogy bár az USA nem vesz részt a háborúban, de támogatja Nagy-Britanniát, ezért Németországban bezárták az amerikai konzulátusokat, és a követség konzuli osztályával a német szervek megszakítottak minden kapcsolatot. Ugyanez történt Olaszországban is. Az amerikai diplomáciai tevékenység korlátozásának olyan nagy fontosságot tulajdonítottak, hogy a német és olasz követ közvetlen egymás után kereste fel

Bárdossyt ennek közlésére. A kormányfő azonban elutasította, hogy magyar részről demonstratív lépésre kerüljön sor. Közölte, hogy Magyarországon nincsenek amerikai konzulátusok, a követség konzuli osztálya pedig nem fejt ki aktív tevékenységet. Elvi nyilatkozatot a magyar kormány nem tesz ebben az ügyben, mert az, az amerikai magyar konzulátusok bezárásával járna, ami súlyosan érintené az ott élő magyarságot.²²

A budapesti német követ egyébként mások előtt is jelét adta, hogy a német diplomácia elégedetlen a kivárára építő magyar magatartással. Június 24-én, Talamo előtt kijelentette, hogy nem érti, miért habozik a Bárdossy-kormány hadba lépés kérdésében, amikor az ország nyilvánvaló érdekei ezt kívánják. Közölte azt is, hogy Berlin nem tervez hivatalos felkérést ebben az ügyben, de a német katonai vezetés szorgalmazná a magyar csatlakozást.²³

Június 25-én Sztójay jelentette, hogy német politikai és katonai körökben fenntartások fogalmazódnak meg a magyar állásponttal kapcsolatban. Befolyásos tényezők ismételten érdeklődtek nála, hogy milyen lépések várhatók Budapest részéről. Az ilyen burkolt ösztönzéssel szemben Bárdossy mindent elkövetett, hogy hivatalos nyilatkozatot kapjon Berlin részéről, amely garanciát jelenthetne a magyar igények későbbi érvényesítésére. Ezért 25-én Erdmannsdorffon és Sztójayn keresztül ismét választ kért, hogy a német vezetés milyen lépést várna el a magyar kormánytól. A kérdésre azonban nem érkezett válasz. Sztójay úgy értékelte, hogy a német vezetés nem akarja lekötöztetni magát, ezért nem támaszt konkrét igényeket, csak közvetett eszközökkel igyekszik lépéskényszerbe hozni Magyarországot. Így a magyar kormány nem tehet mást, mint önként kínálja fel a részvételt.²⁴

A német vezetőkörök igyekeztek egymással is sakkban tartani a rivalizáló szomszédos kisállamokat. A magyar kormány aggodalommal figyelte azokat a berlini nyilatkozatokat, hogy Németország csak ideiglenesnek tekinti a bécsi döntéseket, és a végleges határokat csak a háború végén kívánja meghúzni. Bukarestben és Pozsonyban kifejezetten örültek ezeknek a híreknek, biztatásként fogadták a Magyarországgal szembeni területi igényeik érvényesítése tekintetében. Ezek a kijelentések közvetve szintén nyomást gyakoroltak a magyar kormányra, hogy mielőbb csatlakozzon a Szovjetunió elleni háborúhoz, és így szerezzen új érdemeket korábbi revíziós eredményei megtartásához, illetve további területek megszerzéséhez.²⁵

A magyar magatartással szembeni német fenntartást tükrözte a *Berliner Borszeitung* június 25-i cikke, amely arra emlékeztetett, hogy 1919-ben Magyarországon a kommunista diktatúrát a román csapatok verték le. Ez igen nagy változás volt ahhoz a beállításhoz képest, hogy az antibolsevizmus első számú harcosa Horthy volt. A szigorú sajtócenzúra körülményei között a cikk aligha tekinthető a lap magánvéleményének, hanem nyilvánvalóan kormányzati jóváhagyással jelent meg. Ennek nyomán Sztójay ismét felhívta Bárdossy figyelmét, hogy a német vezetés fokozódó elégedetlensége, és a szélesedő szlovák és román propaganda komoly veszélyekkel járhat a magyar revíziós törekvésekre nézve.²⁶

A német diplomácia más európai országok csatlakozásának hangsúlyozásával is igyekezett növelni a politikai nyomást a budapesti vezetésen. Június 26-án Weizsäcker nyomatékkal beszélt Sztójajnak a finn hadba lépésről, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, Ernst Woermann pedig megemlítette, hogy Spanyolország 40 000 önkéntest küld a Szovjetunió elleni „keresztes hadjáratához”. Sztójaj jól érzékelte, hogy ezek a közlések egyértelmű célzatossággal történtek. Berlin elvárásait jelezték, közvetett formában, a magyar hadba lépést követő német reakciók is. Werkmeister követségi tanácsos, amikor Bárdossy tájékoztatta a hadiállapot beálltáról, úgy nyilatkozott, hogy miután Románia és Szlovákia már harcol, Budapest ezzel a lépéssel tette teljessé a szolidaritását a tengelyhatalmak iránt. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy német részről korábban nem tekintették elegendőnek a magyar magatartást, inkább a fegyveres fellépésig terjedő együttműködést várták volna el.²⁷

A magyar vezetésre azonban nemcsak a német kormányzati és katonai körök igyekeztek nyomást gyakorolni, hanem számos német félhivatalos tényező is a mielőbbi hadba lépést szorgalmazta. A magyarországi német gazdasági érdekeltségek, kulturális intézmények, hírközlési szervek képviselői, az NSDAP, az SS, a Gestapo, a német hírszerzés ágensei aktív tevékenységet fejtettek ki, és arra biztatták magyar kapcsolataikat, hogy sürgessék a döntéshozóknál a hadba lépést. Ezt főként a részvételtől várható előnyök hangoztatásával, illetve rémhírek terjesztésével tették. Arról beszéltek, hogy Budapest további passzivitása esetén a német vezetés módosítja a bécsi döntéseket a már harcoló szlovákok és románok javára, valamint, hogy Berlinben fontolgatják, hogy a Bánátban egy önálló német Schutzstaat-ot állítsanak fel, amelyhez később a régió más német lakta területeit is hozzácsatolják.²⁸

A német érdekeltségben működő gyárak, pénzügyi szervek, kereskedelmi és közlekedési vállalkozások, utazási irodák (a Kamgarn Szövő- és Fonóipari Rt., a Minerva Bank, az Első Dunagőzhajózási Társaság, a MAM Autókereskedelmi Rt., a Mercedes Benz és a Zündapp képviselője, a Lufthansa budapesti kirendeltsége) alkalmazásában álló személyek kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeztek a tisztikar, a köztisztviselők, a közéleti szereplők között. Rajtuk keresztül igyekeztek befolyást gyakorolni a hivatalos magyar álláspontra. Hans Freyer professzor, a budapesti német tudományos intézet igazgatója például számos magyar politikussal, katonatiszttel, német kisebbségi vezetővel folytatott megbeszéléseket ezekben a napokban (Hóman Bálinttól Imrédy Béláig) a magyar katonai közreműködés kérdéséről.²⁹

Percy Schramm százados, a Himer-törzs parancsőrtisztje, és Freyer még június 24-én tárgyalt Siegler Endre vk. századossal és Suhay Imre ny. tábornok katonai szakíróval arról, hogy a magyar hadba lépés felvetése érdekében hogyan lehetne a kormányzó közelébe jutni. Siegler közölte, hogy ismeri a kormányzó fiát, Horthy Istvánt, vele kellene beszélni az ügyről, hogy ő ösztönözze az apját a katonai sze-

repvállalásra. Siegler már találkozót is kért az ifjú Horthytól, aki azonban egyéb elfoglaltsága miatt csak június 27-én tudja fogadni. A találkozó a tervezett időben létrejött ugyan, de a hadiállapot bejelentése miatt már okafogyottá vált.³⁰

Június 25-én Himer vezérőrnagy villásreggelit adott, melyen magyar részről Werth Henrik, László Dezső, Miklós Béla és Major Jenő tábornokok vettek részt, német részről pedig Erdmannsdorff mellett Freyer, Henry Esp, az NSDAP magyar országos népcsoportvezetője, valamint a Volksbund képviselőjében, a Berlinben tárgyaló Franz Basch elnök helyettese, Georg Goldschmidt. A fő téma az volt, hogy a magyarországi németekből önkéntes alakulatot kellene felállítani és azzal bekapcsolódni a háborúba. Ezt a honvédtisztek a magyar katonai jelenlét, a német résztvevők pedig a tengelyállamok egységének demonstrálása, illetve a Volksbund pozíciójának erősítése miatt tartották volna fontosnak. Freyer és Esp már napok óta tárgyalt erről a német kisebbség vezetőivel. Esp azt szorgalmazta, hogy állítsák le a titokban folyó SS toborzást, és a vállalkozó fiatalok a legálisan létrehozott Volksbund alakulatba lépjenek be. Himer a nap folyamán az OKW állásfoglalását kérte, támogassa-e az ötletet, esetleg átvegye-e a népi német önkéntes egység szervezését és vezetését.³¹

3. Tengelyállamok, szövetségesek, semlegese

A Bárdossy-kormány álláspontját jelentős mértékben befolyásolta a szomszédos államok magatartása, mert a szlovák területi igények visszautasítása, illetve a Románia rovására történő további revízió szempontjából egyfajta versenyhelyzet alakult ki. Hitler Románia fegyveres részvételével kezdettől kalkulált a Barbarossa tervben, a románok Szovjetunióval szembeni területi igényei miatt. Ion Antonescu román miniszterelnök több alkalommal is kijelentette, hogy kész jelentős erővel részt venni egy német támadásban. A Barbarossa-tervről a román vezetés már március elején értesült. A bukaresti német követ június elején a támadás részleteibe is beavatta Antonescut. Ezzel párhuzamosan a román kormány több lépést tett, hogy a német és olasz vezetést rávegye a második bécsi döntés megváltoztatására. Március 10-én, 31-én és április 18-án a döntés megváltoztatását kérte Berlintől és Rómától, arra hivatkozva, hogy Magyarország megszegte a döntőbírói határozatot. Június 11-én ismét Hitlerhez és Mussolinihez fordult Észak-Erdély visszaszerzése érdekében.³²

Antonescu, június 11–12-i berlini utazása során kijelentette, hogy Románia célja nemcsak Észak-Bukovina és Besszarábia visszavétele, hanem igényt formál a Bug folyóig terjedő területekre, Transznyisztriára és az Odessza körzetére is. Ezzel együtt azonban semmiképp sem mond le Észak-Erdély és a Nyugat-Bánság megszerzéséről. Fegyverrel is kész fellépni Erdély birtoklásáért, a Bánság ügyét pedig addig fogja emlegetni Hitler előtt, amíg a Führer azt át nem adja. Antonescu úgy látta, hogy a román háborús részvétel komoly lépéselőnyt biztosíthat Magyarországgal szemben is. Nem véletlen, hogy a berlini román katonai attasé június 16-

án felkereste magyar kollégáját, és arról érdeklődött, Budapest milyen álláspontot foglal el egy német–szovjet háború esetén. Közölte, hogy Románia 26 hadosztályt mozgósít június 20-ig. Homlok Sándor ezredes kitért a válasz elől, de azonnal jelentette az esetet Budapestre. Ennek kapcsán azt a véleményt fejtette ki, hogy a Honvédségnek kezdettől részt kellene vennie a készülő hadjáratban, és területeket kellene szereznie Galíciában, hogy később azokért cserébe tárgyalhasson a németekkel Dél-Erdély és a Bánát átadásáról.³³

A megjósolható román magatartásnál talán még jobban figyelt Bárdossy Szlovákia lépéseire. A szlovák diplomácia több alkalommal is interveniált Berlinben az első bécsi döntés módosítása ügyében. Május 2-án a berlini szlovák követ a konkrét területi igényekről is tájékoztatta a német kormányt. Bár Ribbentrop kijelentette, hogy a szlovák–magyar határ kérdésével Berlin jelenleg nem kíván foglalkozni, legfeljebb a háború végén kerülhet ez napirendre, a szlovák kormány így sem volt hajlandó a határvonal pontos kijelölését célzó tárgyalásokra Magyarországgal, mert a számára kedvezőbb későbbi döntésben reménykedett. A pozsonyi magyar követ, Kuhl Lajos beszámolt róla, hogy Pozsony fokozódó propagandát fejt ki a területi követelése mellett. Sztójay is jelezte, hogy a szlovák kampánynak van bizonyos hatása a német politikai körökre.³⁴

Június 13-án a szlovák kormány jelezte Berlinben, hogy kész lenne csatlakozni egy Szovjetunió elleni háborúhoz. Az önkéntes felajánkozást június 21-én, Hitler elfogadta. Azt javasolta, hogy a szlovákok annyi erővel vegyenek részt a hadműveletekben, amennyit a Lengyelország elleni támadás idején is a németek rendelkezésére bocsátottak. Ez végül 2 harcoló és 1 megszálló hadosztály bevetését jelentette. A fegyveres részvételre vonatkozó szlovák döntést nagyban befolyásolta a Magyarországgal való határvita, hogy Budapesttel szembeni pozícióelőnyt szerezzenek. Alexander Mach, a szlovák belügyminiszter, a Hlinka Gárda vezetője, június 22-én rádiónyilatkozatban közölte, hogy Szlovákia megszakítja a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval, és kész fegyverrel is harcolni Németország oldalán. Másnap bejelentették a hadba lépést. A szlovák sajtóban széles publicitást kapott, hogy június 24-től kisebb szlovák kötelékek már átlépték a szovjet határt, miközben a lapok azt állították, hogy Magyarország még a diplomáciai kapcsolatokat sem szakította meg a Szovjetunióval.³⁵

A szlovák kormány azt remélte, hogy a részvételért cserébe Berlin később területeket juttat neki a Cseh–Morva Protektorátusból, illetve a Magyarországhoz csatolt felvidéki részekből. Vojteh Tuka miniszterelnök nyíltan hangoztatta, hogy sosem fogadta el véglegesnek az első bécsi döntést. A kezdeti német sikerei hatására Pozsony újabb részletes tervezetet készített a magyar–szlovák határ átalakítására vonatkozóan. Ebben 3606 négyzetkilométernyi terület (közte Léva, Losonc és Kassa) visszacsatolását igényelték. A szlovák hadba lépés komoly aggodalmat keltett Budapesten. Főként azért, mert Romániával és Finnországgal szemben, Szlovákiának ugyanúgy nem voltak területi követelésesei a Szovjetunióval szemben,

mint Magyarországnak, és ugyanúgy nem vonták be a Barbarossa előkészítésébe. Bárdossy attól tartott, hogy az önkéntes belépéssel Pozsony kedvezőbb német megítélést vívhat ki.³⁶

Ezekben a hetekben fokozatosan éleződött a magyar–horvát viszony is a Honvédség által megszállt Muraköz hovatarozása kapcsán. A horvát vezetés nem hajlott a kompromisszumos megoldásra. A zágrábi magyar követ arról számolt be, hogy a horvát kormány szerint a Szovjetunió elleni háború (melyhez június 25-én Zágráb is bejelentette a csatlakozását) erősíti a Muraköz visszaszerzésére vonatkozó horvát reményeket. Bárdossy türelmetlenül reagált az újabb területi problémára. Kijelentette, hogy a Muraköz feletti magyar szuverenitás nem lehet vita tárgya. Ezzel együtt, a tény, hogy Magyarország három szomszédja (a kisantant örökösei) már bejelentette, hogy részt vesz a német támadásban, további lépéskényszert okozott a magyar kormány számára, és felidézte a korábbi évek bekerítettségének emlékét.³⁷

Olaszországban már június 22-én hadba lépett a Szovjetunió ellen, és Benito Mussolini bejelentette, hogy egy 61 000 fős expedíciós kontingenst küld a keleti frontra. Rómában ennek a harcias magatartásának megfelelően ítélték meg a magyar álláspontot. Az olasz lapok felidéztek, azt a magyar és a nemzetközi sajtóban is elterjedt kijelentést, hogy Horthy volt az első államfő, aki fellépett a bolsevizmus ellen. Éppen erre utalva fogalmazódott meg némi csodálkozás, hiányérzet Budapest passzivitása miatt. Június 23-án az olasz lapok közölték, hogy Magyarország nyugalommal figyeli az eseményeket, ugyanakkor jelezték, hogy a Szovjetunióval való diplomáciai viszony kérdésében a Bárdossy-kormánytól fontos döntést várnak. A *Giornale d'Italia* „Lábhöz tett fegyverrel” című cikke megírta, hogy a tengely melletti politikai elkötelezettség kinyilvánításán túl, Budapest nem tartotta szükségesnek egyéb lépés megtételét. Június 24-én a *Popolo di Roma* kiemelte a román és finn részvételt, illetve Törökország Berlint támogató semlegességét, és kifejezte reményét, hogy Budapest is ilyen magatartást tanúsít majd. Mindez bizonyos mértékű elégedetlenséget tükrözött.³⁸

Június 25-én az olasz részről megfogalmazódó kritikus véleményekről a magyar kormány két vonalon is értesült. A budapesti olasz követ bizalmasan közölte Vörnle Jánossal, hogy Róma óvna Magyarországot a háborútól való távolmaradástól, mert annak igen kedvezőtlen következményei lehetnek. Ugyanezen a napon a római magyar katonai attasé azt jelentette Budapestre, hogy az olasz tisztikar és a közvélemény egy része értetlenül, és egyre inkább nyílt iróniával kezeli, hogy amikor már „egész Európa” bekapcsolódott a bolsevizmus elleni hadjáratba, addig az elkötelezetten antibolsevista Magyarország csak passzívan szemléli az eseményeket. Szabó szükségesnek látta, hogy Budapest magyarozza meg magatartását az olasz kormánynak, és indítson széleskörű nemzetközi propagandát álláspontja igazolására.³⁹

Volt azonban egy másféle olasz felfogás is. A római magyar követ június 26-án tárgyalt Galeazzo Ciano külügyminiszterrel, aki kivárára építő politikát tanácsolt

Budapestnek. Kifejtette, hogy Magyarország annál jobban jár, minél később lép be a háborúba. A fontos kérdések, a területi viták úgyis csak a háború végén dőlnek el, akkor kell majd ügyesen manőverezni és erős haderővel rendelkezni. Villani Frigyes erre vonatkozó jelentése azonban csak június 27-én érkezett meg a Külügyminisztériumba.⁴⁰

A Berlinnel szövetséges, vagy német ellenőrzés alatt álló többi európai ország magatartása szintén gyakorolt bizonyos befolyást a magyar kormány döntéseire. Finnország részvételével a Barbarossa-terv kezdettől számolt. Helsinki mindig hangsúlyozta, hogy igényt tart a „téli háború” során elvesztett területeire. A finn kormány június 18-án a mozgósítást rendelt el, és beleegyezett, hogy jelentősebb német csapatok érkezzenek az országba. A német támadás megindulásakor azonban a finnek egyelőre várakozó álláspontra helyezkedtek. Hitler június 22-i rádióbeszédében említette, hogy a finn haderő is együtt harcol a Wermachtal, a finn diplomácia azonban helyreigazító nyilatkozatot tett, mely szerint Finnország politikailag elkötelezett Németország mellett, de egyelőre nem áll háborúban a Szovjetunióval, csak akkor lép hadba, ha támadás éri. Június 26-án a szovjet bombázások nyomán a finn kormány is bejelentette a hadiállapotot. Közölte azonban, hogy nem a Barbarossa-tervhez csatlakozott, hanem semmisnek tekintve a téli háborút lezáró 1940. március 12-i egyezményt, folytatólagos háborút vív a megszállt finn területek visszaszerzése érdekében. Bárdossy, aki jó hivatkozási alapnak tekintette a várakozó finn álláspontot, ezzel elvesztette ezt a kapaszkodót.⁴¹

A Vichy-Franciaország hivatalos körei a hadműveletek megindulása után úgy nyilatkoztak, hogy szimpatizálnak a kommunizmus elleni harccal, de még mérlegelik, hogy milyen lépést tegyenek. A szélsőjobboldali pártok egy önkéntes légió felállítását szorgalmazták. A francia részvétel lehetősége már június 25-től nagy publicitást kapott, hivatalosan azonban Vichy csak június 30-án szakította meg a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. Hitler nem tartotta sokra a francia katonákat, de jó propagandának találta az „európai kereszties háború” gondolatát, ezért július 7-én beleegyezett egy önkéntes alakulat frontra küldésébe.⁴²

Spanyolországban 1941 folyamán több vitája is volt Berlinnel, mert Hitler több lojalitást várt volna el a német csapatok segítségével hatalomra került Francisco Franco tábornoktól. Franco azonban a polgárháborús vereségekre hivatkozva sorra kitért a német kérések, köztük a Gibraltár elleni hadműveletek elől. Június 23-án Madrid jelezte, hogy fegyveres erővel részt kíván venni a Szovjetunió elleni hadműveletekben. Franco azonban nem a reguláris haderőre gondolt, hanem a falangistákból toborzott önkéntes alakulatra. Június 25-én megállapodás született Berlinnel egy 40 000 fős kontingens felállításáról. A spanyolok részvételéről az OKW úgy vélekedett, hogy ennek inkább szimbolikus jelentősége van, mint gyakorlati haszna, mert komoly katonai teljesítmény nem várható tőlük.⁴³

Más európai semleges államok is engedtek Hitler elvárásainak, és a német érdekeknek megfelelő lépéseket tettek. A svéd kormány hozzájárult, hogy német csapa-

tok vonuljanak át területén Norvégiából Finnországba, hogy ott bekapcsolódjanak a harcokba. Ankara, június 18-án, német javaslatra megállapodást kötött Berlinnel a semlegességről és a vitás kérdések békés rendezéséről. A németek számára ez biztosította, hogy a Londonnal együttműködési szerződést aláíró Törökország ne váljon brit katonai hídfővé. A török kormány pedig az évszázados orosz-szovjet fenyegetés végleges megszüntetését remélte a német győzelemtől. Június 23-án török részről hivatalosan bejelentették, semlegesek maradnak a német–szovjet háborúban, de megértő és jóindulatú magatartást tanúsítanak Németország irányában.⁴⁴

4. Figyelmeztető jelek

Voltak azonban olyan nemzetközi jelek is, amelyek a semleges magatartás fenntartására, kivárára, a hadba lépés lehetőség szerinti elodázására intettek. A Szovjetunió részéről nem jelentkezett közvetlen veszély. A VKF 2. osztályának június eleji helyzetértékelése szerint a szovjet–magyar viszony kedvezőbb volt, mint Moszkva kapcsolata Finnországgal vagy Romániával. A magyar határral szemben felvonult 12. hadsereg védelmi feladatokat látott el. A jelentés azonban nem zárta ki, hogy egy német offenzíva esetén magyar területeket is szovjet ellentámadás érhet. A katonai felderítés adatai szerint ez a helyzet a német offenzíva első napjaiban sem változott. A magyar–szovjet határon nyugalom uralkodott, a nagyobb szovjet csapatok visszavonták, csak a határőr egységek maradtak elől. Ritkult a portyázó járőrözés, a szovjet katonák beszélgetést kezdeményeztek a magyar határőrökkel, alapvetően német csapatok jelenléte iránt érdeklődtek.⁴⁵

Június 23-án Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos magához kérte Kristóffy József moszkvai magyar követet és érdeklődött Budapest várható magatartásáról. Kijelentette, hogy a Szovjetunióknak nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, és nincs ellenvetése a magyar területi igények Romániával szembeni érvényesítésére vonatkozóan. Kristóffy, utasítás hiányában csak a magánvéleményét közölte, mely szerint nem valószínű, hogy Magyarország hadba lépne a Szovjetunió ellen. Időközben azonban a magyar kormány a diplomáciai viszony megszakítása mellett döntött. Erről hivatalosan 22 órakor tájékoztatták Nyikolaj Saranov budapesti szovjet követet. A szovjet diplomata hadüzenetre számított, rá is kérdezett, de Vörnle közölte vele, hogy arról nincs szó. Másnap reggel a hivatalában várta Bárdossyt Kristóffy távirata, a Molotovval folytatott megbeszélésről. Mivel a diplomáciai kapcsolat megszakítása már megtörtént, a kormányfő nem tulajdonított jelentőséget az üzenetnek, nem tartotta szükségesnek, hogy arról a kormány tagjait vagy Horthyt értesítse.⁴⁶

A szovjet magatartás tehát sem politikai, sem katonai téren nem adott okot a magyar kormánynak a fegyveres fellépésre. A június 26-i Kassa elleni bombatámadás részletei máig ismeretlenek. A szovjet kormány cáfolta érintettségét. Saranov június 27-én kizártnak nevezte, hogy szovjet gépek lettek volna a támadók, és

emlékeztetett Molotov kijelentésére, hogy Moszkvának nincs ellenséges szándéka Magyarországgal szemben. A rendelkezésre álló adatok szerint azonban nagy valószínűséggel szovjet gépek bombázták Kassát. Arra viszont nem mutat semmi, hogy az támadás provokatív céllal történt volna, inkább a háború zűrzavarában egy alsóbb szintű parancsnok téves helyzetfelmérése vagy navigációs hiba állhatott a háttérben. A támadás mérete, a személyi veszteségek ellenére sem indokolta a hadiállapot azonnali bejelentését, különösen nem, részletes kivizsgálás és az ilyenkor szokásos diplomáciai lépések megtétele előtt.⁴⁷

A német támadás támogatását illetően nem volt teljes egyöntetűség a tengelyállamok oldalán. Finnország napokon át hangsúlyozta a semlegességét, amit csak a súlyos szovjet légi támadások nyomán adott fel. Bulgária, a tradicionális bolgár russzofiliára hivatkozva nem lépett hadba, más módon támogatta Németországot. A japán kormány komoly viták után úgy határozott, hogy Berlin rosszallása ellenére tartja magát a Szovjetunióval áprilisban kötött semlegességi egyezményhez. A döntés miatt a Josuke Macuoka külügyminiszter lemondott a posztjáról. A római japán nagykövet magyar kollégáját is figyelmeztette, hogy ha az USA és a Szovjetunió is belép a háborúba, a tengelyhatalmak nehéz helyzetbe kerülnek, és csak igen nagy áldozatok árán vívhatják ki a győzelmet.⁴⁸

A magyar kormány meglepődve tapasztalta, hogy a nyugati hatalmak, alapvető politikai fenntartásaik ellenére határozottan kiálltak a Szovjetunió mellett. Június 15-én Winston Churchill brit miniszterelnök táviratban tájékoztatta Franklin Rooseveltnél, hogy értesülései szerint küszöbön áll a német–szovjet háború, amely esetén minden lehetséges segítséget meg kíván adni a szovjeteknek. Június 21-i válaszában Roosevelt kijelentette, ha Németország megtámadja a Szovjetuniót, az USA is nyilvános támogatásáról biztosítja Moszkvát. Június 22-én Churchill rádióbeszédet mondott, melyben leszögezte, hogy a kommunista ideológiával kapcsolatos korábbi nézetei nem változtak, de jelenleg Hitler jelenti a legfőbb veszélyt, ezért minden támogatást megad a Szovjetuniónak. A beszéd nagy hatást gyakorolt a brit, illetve amerikai politikai körökre és közvéleményre. Június 24-én Anthony Eden brit külügyminiszter bejelentette, hogy katonai és gazdasági tárgyalóbizottságot küldenek Moszkvába az együttműködés gyakorlati kérdéseinek megbeszélésére.⁴⁹

A német támadást követően Roosevelt úgy nyilatkozott, hogy az Egyesült Államok elutasítja a kommunizmust, de Hitler Németországa most mindenkire nézve nagyobb veszélyt jelent. Június 24-én Sumner Welles külügyi államtitkár hivatalosan is elítélte a német támadást. Kijelentette, hogy bár az USA elfogadhatatlannak tartja a sztálini diktatúrát, mégis hajlandó támogatni Moszkvát a nácizmus világhatalmi törekvéseinek megfékezése érdekében. A brit külügyi vezetés határozott szovjet elköteleződéséhez képest Washington álláspontja visszafogottabb volt. London éles magyarellenes kritikájával szemben az amerikai politikai körök valamivel megértőbben viszonyultak a magyar magatartáshoz. Az azonban nyil-

vánvaló volt, hogy a hadba lépéssel Magyarország nemcsak a Szovjetunióval kerül szembe, hanem valamilyen mértékben az angolszász hatalmakkal is.⁵⁰

A kivárára ösztönző, óvatosságra intő nemzetközi jeleknek azonban a magyar politikai vezetés nem tulajdonított nagyobb súlyt. Ezek részben földrajzilag távoli, a régió eseményeire közvetlen hatást nem gyakorló szereplők részéről érkeztek, másrészt sok esetben inkább csak taktikai, és nem stratégiai állásfoglalásnak tűntek. Ezeknél jóval több, közvetlenebb és fontosabbnak látszó tényező motiválta a magyar kormányt a Berlinnel való fokozottabb együttműködésre. Szinte egész Európa felsorakozott a németek által indított háború mellé, és számos állam, fegyveresen is bekapcsolódott a bolsevizmus elleni hadjáratba. A magyar politikai körök attól tartottak, hogy a várható német győzelem után Hitler a közreműködés mértéke szerint viszonyul majd a szövetséges államokhoz, ez alapján támogatja vagy utasítja el törekvéseiket és dönt a vitáikban. Ezek a nemzetközi vonatkozások napról-napra mind nagyobb nyomást helyeztek a háborút szorgalmazó hazai erőket egyre nehezebben visszafogó Bárdossy-kormányra. A miniszterelnök, 1946-os népbíróági perében egy általános, sokféle formában megnyilvánuló „atmoszférikus nyomásról” beszélt, amely hatása alól a döntéshozók nem tudták kivonni magukat.⁵¹

Kassa bombázása nyomán Werth és Bartha meggyőzte a kormányzót a fegyveres fellépés szükségességéről, így Horthy elrendelte a katonai válaszcsepást. Bárdossy mindenképpen kézből akarta tartani az eseményeket, ezért úgy határozott, ha már elkerülhetetlen a hadba lépés, akkor az ő feladata ezt keresztülvinni. A délután összehívott kormányülésen javaslatára a miniszterek elfogadták a válaszcsepás végrehajtását. A döntést a kormányfő a hadiállapotra is érvényesnek tekintette, holott azzal kapcsolatban nem alakult ki nézetazonosság. Másnap Bárdossy, bizonyos szempontból az alkotmányos kereteket is átlépve, a parlamentet kész tények elé állítva bejelentette, hogy beállt a hadiállapot Magyarország és a Szovjetunió között. A nyilvánosság előtt a kormányfő azt hangsúlyozta, hogy a döntés nem külső felkérésre vagy nyomásra, hanem a szovjet agresszióra válaszul, saját elhatározásból történt.⁵²

Magyarország geopolitikai helyzete, a Szovjetunióval való szomszédsága, a német részéről katonai és propagandaszempontból mind nagyobb hangsúlyt kapó szolidaritás és a Kárpát-medencei kisállamok közötti folyamatos területi rivalizálás következtében a német támadás megindulása után egyre nagyobb nemzetközi figyelem kísérte Budapest állásfoglalását. A háborús részvételt szorgalmazó hazai erők mellett jelentős külső nyomás nehezedett a magyar kormányra a hadba lépés kérdésében. A nemzetközi tényezők meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a szorongatott helyzetbe kerülő Bárdossy, a kassai bombázás után már nem volt képes ellenállni sürgetésnek, és a hadiállapot bejelentése mellett döntött.

JEGYZETEK

1. Bárdossy László a népbíróság előtt (1991). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Maecenas Kiadó. Budapest. 127. old.; Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. I–II. köt. Európa – História. Budapest. II. 39–42. old.
2. Generaloberst Halder (1963– 1964): Kiegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes der Heeres 1939–1942. Bd. I–III. Bearb. Jacobsen, Hans-Adolf. W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart. II. 312., 387., 394. old.; Warlimont, Walter (1990): Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939 bis 1945. Bd. I. Weltbild Verlag. Augsburg. 159–160., 169–172. old.
3. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvéd Vezérkar Főnöke (VKF) Eln. 1. 5293/1941.; A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott német tábornok hadi naplója (1941. március 30. – július 29.) (1965). Összeállította Schramm, Percy Ernst. Közli Kun József: A német hadvezetés magyarországi politikájához. Századok, 99. évf. 6. sz. (1228–1247. old.). 1239. old.
4. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 64. Külügyminisztérium (KÜM) Res. pol. 1941-24-416.; HL VKF Eln. 1. 10 563/1941.; Halder 1963. II. 446–447. old.
5. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája 1919–1944. 619–622. old.
6. HL VKF Eln. 2. 18 529/1941.; Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1935 (1982). V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratról a Szovjetunió megtámadásáig. Összeállította Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai Kiadó. Budapest. 849. dok. 1190–1191. old., 858. dok. 1202–1203. old.
7. Halder 1964, III. 4–6. old.; A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott... 1965. 1239. old.
8. A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott... 1965. 1939–1240. old.
9. Dombrády Lóránd (2005): Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Argumentum Kiadó. Budapest. 145. old.; A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott... 1965. 1240. old.
10. Documents on German Foreign Policy 1918–1945 (1961). Serie D. Vol. XII–XIII. HMSO. London. XIII. 57. dok. 64. old.; A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott... 1965. 1241. old.; Fenyő, Mario D. (1972): Hitler, Horthy and Hungary: German–Hungarian Relations 1941–1944. Yale University Press. New Haven, London. 17–19. old.
11. A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott... 1965. 1241. old.; Czettler Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető Kiadó. Budapest. 41. old.

12. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944 (1968). Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth Kiadó. Budapest. 415. dok. 596–597. old., 416. dok. 597–598. old.; Diplomáciai iratok... 1982. 872. dok. 1217–1221. old.
13. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 637. old.
14. Halder 1964. III. 19. old.; A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott... 1965. 1242. old.
15. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945 (1982). Bd. I–II. 1940–1941. Hrsg: Schramm, Percy E. – Jacobsen, Hans-Adolf. Bernard – Graefe Verlag. München. I. 409. old.; Nebelin, Manfred (1989): Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941. Leske – Budrich Verlag. Opladen. 218. old.; Czettler 2000. 38–39. old.; Dombrády 2005. 145. old.
16. Keitel vezértábornagy visszaemlékezései (1997). Hrsg. Görlitz, Walter. Szerkesztette, az előszót, a tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter. Kossuth Kiadó. Budapest. 125. old.; Cornelius Deborah S. (2015): Magyarország és a II. világháború. Rubicon-könyvek. Budapest. 171. old.
17. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 613–615., 623–624. old.; The Memoirs of Ernst von Weizsäcker. Head of the German Foreign Office 1938–1943 (1951). V. Gollancz Ltd. London. 254–255. old.
18. Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes, Berlin. PA – AA Nachlass 48. Erdmannsdorff, Otto von: Die politischen Ereignisse in Ungarn während der Zeit von Mai 1937 bis Juli 1941 (1964). 42–43. old.; A Wilhelmstrasse... 1968. 411. dok. 593–594. old.; Bárdossy László... 1991. 228. old.
19. Nebelin 1989. 219. old.; A Wilhelmstrasse... 1968. 412. dok. 594. old.; Horthy Miklós (2011): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest. 258–259. old.
20. MNL OL K 428. MTI Könyvnyomtatás. Házi tájékoztató 2249. sz.; Ullein-Reviczky Antal (1993): Német háború – orosz béke. Magyarország drámája. Európa – História. Budapest. 94–95. old.
21. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 635–636. old.; A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (2007). Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Réti György. Hungarovox Kiadó. Budapest. 871. dok. 522. old.
22. A Wilhelmstrasse... 1968. 413. dok. 594–595. old.
23. A Palazzo Chigi... 2007. 872. dok. 522–523. old.
24. MNL OL K 63. KÜM Pol. 1941-21/7-4108.; MNL OL K 83. KÜM Külképviseltek. Berlieni követség 1941. 9. cs. 92/pol. 1941.
25. MNL OL K 83. Pozsonyi Követség 1941. 462. cs. 79/pol. 1941.
26. MNL OL K 83. Berlieni követség, 1941. 9. cs. 92/pol. 1941.; Szegedy-Maszák 1996. II. 36–37. old.

27. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 646–647.; Diplomáciai iratok... 1982. 876. dok. 1224–1225. old.
28. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 626–628.; Újpeéry Elemér (1987): Végállomás Liszszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető Kiadó. Budapest. 178. old.
29. A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott... 1965. 1237. old.; Szita Szabolcs (2014): A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945. Corvina Kiadó. Budapest. 72–76. old.
30. HL Personalia (PERS) VII. 206. Gosztonyi Péter. 266. d. Percy E. Schramm százados személyes kiegészítő feljegyzései a Himer-naplóhoz. 1941. június 24., június 27.
31. A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott... 1965. 1241–1242. old.; Spannenberg Norbert (2005): A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. Lucidus Kiadó. Budapest. 278. old.
32. L. Balogh Béni (2013): Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között. Akadémiai Kiadó. Budapest. 150–151., 163–165. old.
33. Diplomáciai iratok... 1982. 855. dok. 1197–1200. old.; Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államfőfiakkal (1983). A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Ránki György. I. köt. Magvető Kiadó. Budapest. 24. dok. 293–310. old.
34. MNL OL K 83. Pozsonyi követség 462. cs. 55/pol., 92/pol. 1941.; Documents... 1950. XII. 406. dok. 640. old., 424. dok. 669–670. old.; A Wilhelmstrasse... 410. dok. 593. old.
35. Documents... 1950. XII. 656. dok. 1059–1060. old.; Kriegstagebuch... 1982. II. 1214. old.; MNL OL K 428. MTI HT 2243., 2244. sz.
36. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 642. old.; Erdeős László (2007): A magyar honvédelem egy negyedszázada. 1919–1944. I. köt. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő. 412–414. old.
37. MNL OL K 64. KÜM. Res. pol. 1941-67/a-310., 1941-67/a-402.
38. Ciano gróf naplója 1939–1943 (1999). Szerkesztette és az előszót írta: Eszes Máté. Ármádia Kiadó. Budapest. 307. old.; Corvaja, Santi (2001): Hitler és Mussolini. A titkos találkozók. Alexandra Kiadó. Budapest. 248–249. old.; MNL OL K 428. MTI HT 2220., 2232., 2238. sz.
39. MNL OL K 63. KÜM Pol. 1939/1945-75/4.; Diplomáciai iratok... 1982. 874. dok. 1222–1223. old.
40. Diplomáciai iratok... 1982. 887. dok. 1235–1236. old.
41. MNL OL K 83. KÜM Berlini követség 1941. 9. cs. 95/pol. 1941.; Kriegstagebuch... 1982. II. 1214–1215. old.; Jutikkala, Eino – Pirinen, Kauko (2004): Finnország történelme. Kairosz Kiadó. Budapest. 343. old.
42. MNL OL K 428. MTI HT 2224. sz.; Bene Krisztián (2010): A francia fegyveres kollaboráció a második világháborúban. PhD értekezés. PTE. Pécs, 2010, PTE. 47–48. old.

43. Ciano gróf... 1999. 307. old.; Halder 1964. III. 10. old.; Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950 (1974). Hrsg. Hill, Leonidas E. Propyläen Verlag. Frankfurt am Main – Berlin – Wien. 261. old.
44. MNL OL K 83. KÜM Berliini követség 1941. 9. cs. 95/pol. 1941.; Diplomáciai iratok... 1982. 848. 1190. old., 857. dok. 1201–1202. old., 871. dok. 1217. old.
45. HL VKF Eln. 1. 5552/1941., 5567/1941. , HL VKF Eln. 2. 16 110/1941.; Bagramjan, I. H. (1973): Így kezdődött a háború. Zrínyi Katonai Kiadó – Kossuth Kiadó. Budapest. 136–137. old.
46. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 636. old.; A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941 (1992). A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót összeállította: Peter Pastor. Az előszót írta: Juhász Gyula. Századvég Kiadó – Atlanti Kiadó. Budapest. 344. old.
47. Barcza 1994. II. 25.; Lengyel Ferenc (2004): A Magyar Királyi Honvédség első háborús éve (1941). ZMNE. Budapest. 78. old.; Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Napvilág Kiadó. Budapest. 387., 392. old.
48. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 637. old.; Diplomáciai iratok... 1982. 860. dok. 1205–1207. old.
49. The Memoirs of Anthony Eden (1965). Vol. II. The Reckoning. Houghton Mifflin Co. Boston. 313. old.; Churchill, Winston S. (1989): A második világháború. I. köt. Európa Kiadó. Budapest. 528–531. old.; The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 1938–1945 (1971). Ed.: Dikls, Davis. Cassel Ltd.. London. 389. old.
50. Eckhardt Tibor (2008): Visszaemlékezések 1941–1943. Szerkesztette: Kádár Lynn Katalin. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 148-150. old.; Sherwood, Robert E. (1989): Roosevelt és Hopkins. I–II. köt. Magvető Kiadó. Budapest. I. 143–149. old.; Rees, Laurence (2011): Zárt ajtók mögött. Sztálin és a Nyugat politikai játszmái. Alexandra Kiadó. Budapest. 88–89. old.
51. Bárdossy László... 1991. 127. old.; Szegedy-Maszák 1996. II. 39–42. old.
52. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. 646–647. old.; MNL OL K 64. KÜM Res pol. 1941-24-431.; A Wilhelmstrasse... 1968. 418. dok. 598–599. old., Ullein-Reviczky 1993. 98–99. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források:

- Hadtörténelmi Levéltár Honvéd Vezérkar Főnöke (HL VKF)
HL Personalia (PERS) VII. 206. Gosztonyi Péter. 266. d. Percy E. Schramm százados személyes kiegészítő feljegyzései a Himer-naplóhoz.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
MNL OL K 63. Külügyminisztérium (KÜM) Pol. 473. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája 1919–1944.
MNL OL K 83. KÜM Külképviseletek. Berlieni követség, Pozsonyi követség ir.
MNL OL K 428. MTI Könyvomas. Házi tájékoztató
Politisches Archiv des Auswärtiges Amts, Berlin. Nachlass 48. Erdmannsdorff, Otto von: Die politischen Ereignisse in Ungarn während der Zeit von Mai 1937 bis Juli 1941. (1964).

Szakirodalom:

- A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott német tábornok hadi naplója (1941. március 30. – július 29.) (1965). Összeállította Schramm, Percy Ernst. Közli: Kun József: A német hadvezetés magyarországi politikájához. Századok, 99. évf. 6. sz. 1228–1247. old.
A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941 (1992). A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót összeállította: Peter Pastor. Az előszót írta: Juhász Gyula. Századvég Kiadó – Atlanti Kidadó. Budapest.
A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (2007). Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Réti György. Hungarovox Kiadó. Budapest.
A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944 (1968). Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth Kiadó. Budapest.
Bagramjan, I. H. (1973): Így kezdődött a háború. Zrínyi Katonai Kiadó – Kossuth Kiadó. Budapest
Bárdossy László a népbíróság előtt (1991). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Maecenas Kiadó. Budapest.
Bene Krisztián (2010): A francia fegyveres kollaboráció a második világháborúban. PhD értekezés. PTE. Pécs.
Churchill, Winston S. (1989): A második világháború. I. köt. Európa Kiadó. Budapest.
Ciano gróf naplója 1939–1943 (1999). Szerkesztette és az előszót írta: Eszes Máté. Ármádia Kiadó. Budapest.

- Cornelius Deborah S. (2015): Magyarország és a II. világháború. Rubicon-könyvek. Budapest.
- Corvaja, Santi (2001): Hitler és Mussolini. A titkos találkozók. Alexandra Kiadó. Budapest.
- Czettler Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető Kiadó. Budapest.
- Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950 (1974). Hrsg. Hill, Leonidas E. Propyläen Verlag. Frankfurt am Main – Berlin – Wien.
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1935. V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig (1982). Összeállította Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Documents on German Foreign Policy 1918–1945 (1961). Serie D. Vol. XII–XIII. HMSO.
- Dombrády Lóránd (2005): Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Argumentum Kiadó. Budapest.
- Eckhardt Tibor (2008): Visszaemlékezések 1941–1943. Szerk.: Kádár Lynn Katalin. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Erdeős László: A magyar honvédelem egy negyedszázada (1919–1944) (2007). I. köt. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő.
- Fenyő, Mario D. (1972): Hitler, Horthy and Hungary: German-Hungarian Relations 1941–1944. Yale University Press. New Haven – London
- Generaloberst Halder: Kiegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes der Heeres 1939–1942 (1963–1964). Bd. I–III. Bearb. Jacobsen, Hans-Adolf. W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart.
- Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfikkal (1983). A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Ránki György. I. köt. Magvető Kiadó. Budapest.
- Horthy Miklós (2011): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest.
- Jutikkala, Eino – Pirinen, Kauko (2004): Finnország történelme. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Keitel vezértábornagy visszaemlékezései (1997). Hrsg.: Görlitz, Walter. Szerkesztette, az előszót, a tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945 (1982). Bd. I–II. 1940–1941. Hrsg.: Schramm, Percy E. – Jacobsen, Hans-Adolf. Bernard – Graefe Verlag. München.
- L. Balogh Béni (2013): Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lengyel Ferenc (2004): A Magyar Királyi Honvédség első háborús éve (1941). ZMNE. Budapest.
- Nebelin, Manfred (1989): Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941. Leske – Budrich Verlag. Opladen.

- Rees, Laurence (2011): Zárt ajtók mögött. Sztálin és a Nyugat politikai játszmái. Alexandra Kiadó. Budapest.
- Sherwood, Robert E. (1989): Roosevelt és Hopkins. I–II. köt. Magvető Kiadó. Budapest.
- Spannenberger Norbert (2005): A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. Lucidus Kiadó. Budapest
- Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. I–II. köt. Európa – História. Budapest.
- Szita Szabolcs (2014): A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945. Corvina Kiadó. Budapest.
- The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 1938–1945 (1971). Ed.: Dikls, Davis. Cassel Ltd. London.
- The Memoirs of Anthony Eden. Vol. II. The Reckoning (1965). Houghton Mifflin Co. Boston.
- The Memoirs of Ernst von Weizsäcker. Head of the German Foreign Office 1938–1943 (1951). V. Gollancz Ltd. London.
- Újpestery Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető Kiadó. Budapest.
- Ullein-Reviczky Antal (1993): Német háború – orosz béke. Magyarország drámája. Európa – História. Budapest.
- Warlimont, Walter (1990): Im Hauptquartier der deutschen Wermacht 1939 bis 1945. Bd. I. Weltbild Verlag. Ausburg.